

KÖNYVISMERTETÉS/BOOK REVIEW

Dinamizmus a közgazdasági „széleken”: a heterodox közgazdaságtan újraéledése

[Lilian Fischer, Joe Hasell, J. Christopher Proctor, David Uwakwe, Zach Ward-Perkins, Catriona Watson (eds): Rethinking Economics: An Introduction to Pluralist Economics (Közgazdaságtan újragondolva: Bevezetés a pluralista közgazdaságtanba). Routledge, London, New York, 2018. ISBN 978-1-138-22268-9]

Tóth Balázs István¹

Mindig léteztek a gazdaságelmélet aktuális fősodrától többé-kevésbé eltérő, illetve a nagy elmélettörténeti iskolák árnyékában megbúvó, esetenként azt alapjaiban is megkérdőjelező koncepciók és irányzatok. Köztudomású, hogy az újító (alternatív, heterodox, unortodox) közgazdaságtan kifejezés azokra a közgazdaságtani áramlatokra vonatkozik, amelyek nemcsak egyes mozzanatokban, hanem a koncepció egészét tekintve is, átgondoltan eltérő kritikai irányzatot képviselnek a korszak elfogadott, meghatározó, főáramú (mainstream, ortodox) közgazdaságtanával szemben. Gazdaságpolitikai szövegekörnyezetben a szokásosan alkalmazottól eltérő, ellentmondásos intézkedésekből álló, avagy koherens logikai rendszer nélküli gyakorlatra utal a kifejezés, rendszerint enyhén lebecsülő éllel (Bod 2013). Módszertani hangsúllyal használatos a pluralista közgazdaságtan megnevezés is (Horváth 1998), amelyet jól tükröz a recenzált könyv alcíme is. A gazdaságelmélet fősodra már a válságot megelőzően többféle külső irányzatot fogadott be; mi több, a heterodox csoportosulások az elmúlt hat évtizedben folytonosan jelen voltak (Csaba 2013), elsősorban annak köszönhetően, hogy az erősen matematizáló és a gyakorlati alkalmazásra kevésbé alkalmas fősodor belső, tudományfejlődési okokból bomlani, tagozódni kezdett (Csaba 2009).

---

¹ Tóth Balázs István – egyetemi docens, Soproni Egyetem Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar, toth.balazs.istvan@uni-sopron.hu

A könyv megírásával kitűzött cél kettős. Egyrészt az olvasó számára – kifejezetten az egyetemi hallgatónak, mint célközönség – lehetőség adódik a neoklasszikus közgazdaságtani tételek és kapcsolódó hívószavai – mint például individualizmus, optimalizálás, egyensúly – csalóka keretrendszeréből való kilépésre, másrészt jó esély kínálkozik egy olyan gondolkodás elsajátítására, amely a főáramú és az újító irányzatok látásmódjának közelítésén, mintegy kibékítetésén alapszik. Ennek legfőbb indoka, hogy nem valószínűsíthető és a közgazdaságtudományi szakma többsége nem is igényli a közgazdasági főirány „leváltását”, avagy generális megújítását, amellyel a könyv szerkesztői és szerzői is tisztában vannak.

A könyv kilenc alternatív közgazdasági irányzat bemutatását tartalmazza az alábbi sorrendben: poszt-keynesiánus közgazdaságtan, modern marxista közgazdaságtan, új osztrák iskola, institucionalisták, feminista irányzat, behaviorista közgazdaságtan, komplexitáselmélet (komplex rendszerek közgazdaságtana), kooperatív irányzat és ökológiai közgazdaságtan. A fejezeteket az egyes irányzatok nemzetközileg elismert szaktektintélyei szövegezték, amely önmagában nem meglepő, az viszont érdekes, hogy a kötet szerkesztői az újító áramlatokat jól ismerő, egykori, már végzett diákokból verbuválódtak (a könyv megjelenítésével kapcsolatos első gondolat például az angol Kingston Egyetem diákcsoportjához köthető).

A poszt-keynesiánus közgazdaságtannal kapcsolatban *Engelbert Stockhammer* a holisztikus megközelítést, a keynes-i világnézőkép központi kategóriájának tekintetett bizonytalanságot, a tényleges kereslet elvét és a pályafüggő fejlődés jelentőségét emeli ki. Az irányzat képviselői a bércsökkenést kontraproduktívnek tekintik, az egyensúlyelméletet bírálják, és egy új makroökómia alapjait kívánják megvetni. A gazdasági aktivitás és a beruházás a bankhitelek révén élénkül – nem pedig a megtakarítással –, igaz, a túlzott mértékű hitel monetáris törekenységhez vezet. Ennél fogva a központi bankok legfőbb szerepe nem az infláció mérséklésében rejlik, hanem a pénzügyi instabilitás elkerülésében, amely makroprudenciális politika és szabályozások segítségével valósul meg. A poszt-keynesiánusok szerint lényeges a fiskális politika is, amely a gazdasági élet egyik legfőbb motorja.

Ben Fine és *Alfredo Saad-Fihlo* marxista politikai közgazdaságtanról írt fejezetének első felében a munkaérték-elméletet és a javak természetét, második felében pedig a tőke, a profit és a kapitalizmus főbb marxista jellegzetességeit helyezik a középpontba. Felsejlik a régi dilemma is, miszerint a bér vagy a profit fontosabb-e a gazdasági életben. Az esszét Marx szellemisége „járja át”, legalább kéttucatnyi utalás olvasható az irányzat névadójára. Hiányérzetet

kelt, hogy a legújabb fejleményekről, nevezetesen az újbaloldali, a poszt- és neomarxista irányzatok aktuális tendenciáinak, illetve *Paul A. Baran* és *Paul M. Seezy* kiváló marxisták elméletének összefoglalása nem olvasható. A kapitalizmus egyrészt a változás és a haladás hajtóerőjeként, másrészt a bomlás és erózió forrásaként jelenik meg. A szerzők a marxista politikai közgazdaságtanra a főáramú közgazdaságtan legerősebb intellektuális kihívójaként tekintenek.

Az új osztrák közgazdaságtannal kapcsolatban *Xavier Méra* és *Guido Hülsmann* hangsúlyozzák, hogy az irányzat egyrészt elveti a matematikai formalizációt, másrészt kételkedő a közgazdasági összefüggések verifikálásának és falszifikálásának tényleges lehetőségeit illetően. Az osztrák iskola nézetei szerint viszonylag kevés elvi megállapítás tehető a közgazdaságtanban; ez alól kivétel a szűkösség, a lehetőségek határa, az időpreferencia, illetve a bizonytalanság. Az együttműködés és a szabad akarat a piaci interakciókhoz, a kényszerítés és elnyomás pedig a kormányzati beavatkozásokhoz köthető. A pénzügyi sérülékenység a pénzügyi szabályozás, a központi bank jelenléte és a túl alacsony kamatlábak miatt adódik. A rendeleti pénz, avagy nem beváltható papírpénz (*fiat money*) morális kockázatot jelent, ezért el kell törölni. Az irányzat jelenlegi fő ismérve az a kitüntetett figyelem, amelyet képviselői a piaci folyamatokra fordítanak.

Geoffrey Hodgson tanulmányában a régi és új institucionalizmussal együttesen foglalkozik, és megállapítja, hogy napjainkban sokkal közelebb állnak egymáshoz, mint régebben. Olvasatában az intézményi közgazdaságtan a társadalom, a politika és a gazdaság formális és informális intézményi (szervezeti) összetevőinek – így például a pénz, a bankok, a vállalatok, a szabályok és a szóhasználat (nyelvezet) – elemzésére terjed ki. Az áramlat központi kategóriái a tranzakciós költségek és a tulajdonjogok. Az institutionalisták elfogadják *Herbert Simon* nézeteit a korlátozott racionalitásról, ennél fogva az iskola képviselői szerint az egyének korlátozott információval és információszerzési képességgel rendelkeznek. Hodgson végül néhány konkrét példát is bemutat annak szemléltetésére, hogy a hatalom egyrészt kényszerítő erejű, másrészt a szokásokhoz és intézményekhez köthető, attól elválaszthatatlan fogalom.

„Miért legyen minden közgazdász feminista közgazdász?” – teszi fel a kérdést *Susan Himmelweit* az ötödik fejezet alcímében, majd tanulmányát e kérdés megválaszolásának szenteli. Véleménye szerint a nemek viszonya a gazdasági rendszer leglényegibb strukturális jellemzője, a gazdasági elemzés alapegységének pedig nem a háztartás tekintendő, hanem a háztartásban együtt élő különböző nemű egyének. A feminista közgazdaságtan túllép a piaci összefüggések és a nők foglalkoztatásának vizsgálatán, az elemzési fókusz a nempiaci tevékenységekre és az anyagilag nem ellentételezett házimunkára is kiterjed.

Az institucionalistákkal összhangban azt vallják, hogy a társadalmi normák ösztönzőleg hatnak az egyéni magatartásra, amely visszacsatolásra is lehetőséget ad; közgazdasági szempontból ezt a folyamatot szükséges erősíteni, illetve empirikusan vizsgálni.

A behaviorista közgazdaságtannal kapcsolatban *Stephen Young* az irányzat újszerűségét és nagy népszerűségnek örvendő jellegét emeli ki. Képviselőik hisznek abban, hogy az irányzat nyomán jobb lehetőség adódik a gazdasági tevékenységek mozgatórugóinak leírására. Álláspontjuk szerint a határhasznosság és az optimalizáció nehézkes gondolkodást tesz lehetővé; ehhez képest megbízhatóbb gondolkodáshoz vezet a döntések háttérében meghúzódó motivációk feltárása. Bár ez a típusú gondolkodás is előítéletekkel tüzdelt, de megfelelő alapot biztosít az információszerzés és –áramlás finomszerkezetének megértéséhez. *Young* külön alfejezetben foglalkozik a behaviorizmus közpolitikai vonatkozásaival és a választási szituációk változataival (ún. *nudging*), végül felveti azt a kérdést, hogy vajon a behaviorista irányzat valódi heterodox áramlat-e, avagy inkább a sztenderd közgazdaságtan átalakulásáról van-e szó.

Alan Kirkman komplexitáselmélettel kapcsolatos ismertetése ismét *Herbert Simont* hívja segítségül, konkrétan azon állítását, miszerint az egész több mint a részek összessége. Az irányzat szószólói elutasítják az optimalizációt, az individualizmust és az általános egyensúlyi elméletet, és amellet érvelnek, hogy az egyének és a vállalkozások egymással kölcsönhatásban álló tömegének modellezésére lenne igazán szükség, ezáltal jó lehetőség adódhat a folyamatosan képlékeny, alakuló és bonyolult aggregált magatartás megértésére. Az ún. ágensalapú modellezés is ehhez az áramlathoz kapcsolódik, továbbá több hasonló jellegzetességet mutat az evolúciós közgazdaságtannal (amellyel érdekes módon jelen kötet szerzői mélyrehatóbban nem foglalkoznak). Az esszé a hatékony piac hipotézisének és a racionális várakozások lényegének leírásával zárul; mindkettőt feltételezi a komplexitáselmélet.

A kooperatív irányzat ismertetése, amely *Molly Scott Cato* tollából való, a demokrácia eszményképéhez egyik legközelebb álló megközelítés. Gyökerei Marx munkaérték-elméletére vezethetők vissza, a legtöbb ösztönzést azonban *Polányi Károly* munkásságából merítette. A koncepció lényege egy olyan holisztikus megközelítés, amelyben a vállalatok nem a profitmaximalizásra és a növekedésre törekednek, így célkitűzésként a termelékenység javítása fogalmazódik meg – a kooperáció társadalmi jószágként való felfogásán keresztül. Olyan kooperációkra van tehát szükség, amely minden érintett számára előnyös. *Cato* szerint a kooperatív irányzat *fair* módon javítja a nemzetközi kereskedelmet, mivel az együttműködő szervezetek közötti áru- és tényező-

áramlások jobb és közös kontrollt tesznek lehetővé, amelyek a közösségek számára pozitív társadalmi hasznokban manifesztálódnak.

Az ökológiai közgazdaságtan főbb jellegzetességeit *Clive L. Spash* és *Viviana Asara* tárják az olvasó elé. Felhívják a figyelmet, hogy az irányzat eltér a környezeti gazdaságtantól és a természeti erőforrások gazdaságtanától, amelyek a neoklasszikus közgazdaságtanhoz kapcsolódnak. Helyesebb lenne a társadalmi ökológiai gazdaságtan (*social ecological economics*) megnevezés, amely társadalmi felelősségvállalást, az alulról szerveződést és a helyi termelést helyezi előtérbe az ún. zöld elszámolási kerettel és a természeti tőkével szemben. Az irányzat fókuszában a nem-növekedés (*degrowth*) koncepciója áll, amely kiegészül a radikális társadalmi átalakulás és megújulás eszméjével, illetve a heterodox közgazdaságtan teljes újragondolásával. Az irányzat képviselői szerint a gazdasági rendszernek kell beágyazódnia a természet rendszerébe, és nem fordítva.

A kötet tanulmányai egyszerre foglalkoznak definíciós kérdésekkel, az egyes irányzatok eredetével és kibontakozásával, többé-kevésbé a tudományfejlődésben játszott szerepükkel, illetve a főáramú közgazdaságtanhoz való viszonyukkal. Míg elméleti síkon viszonylag részletes ismertetés olvasható a főbb ismertetőjegyekről, addig kevés információ lelhető fel az irányzatok módszertani megközelítésmódját illetően. Sajnos a fejezetek nem egyégesek legalább három szempontból; egyrészt eltér a szerzők által feldolgozott időintervallum, ti. néhány tanulmány a pénzügyi válság főbb tapasztalataival is számot vet, így aktuális; másrészt nagy aránytalanság figyelhető meg a hivatkozásjegyzékben, egyes esetekben csak néhány, másszor viszont több tízes nagyságrendű forrásmunkák szolgálnak a tanulmányok alapjául; harmadrészt a könyvben szereplő irányzatok bemutatása között viszonylag nagy a tartalmi és a stílári különbség.

A fenti apró kritikai észrevételek ellenére a könyvnek komoly érdemei vannak. Fontos a célja és a tárgya, ezen kívül kellő áttekintést ad a különféle heterodox áramlatokról, amelyek határvonalai és alakulása természetesen nem jelölhető meg pontosan (hozzátéve, hogy nem kiszámítható a főáramlat mindenkori iránya sem). A tanulmányok középpontjában az újító megközelítések egyetemes vonatkozásai állnak, ennél fogva mindegyik fejezet könnyen érhető, kifejezetten olvasmányos. A hivatkozások többsége lehetőséget ad az érdeklődő olvasó számára a további válogatásra, tanulmányozásra, ha bármely kérdésben részletesebben el kívánna mélyedni. Úgy vélem, hogy a könyv bátran ajánlható egyetemi oktatóknak, kutatóknak és hallgatóknak, illetve a téma iránt érdeklődő nagyközönségnek.

Irodalom

- Bod Péter Ákos (2013): Heterodox gazdaságpolitikák kora? *Köz-Gazdaság*. 8. 2. 89–101.
- Csaba László (2009): *Crisis in Economics? Studies in European Political Economy*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Csaba László (2013): Kérdőjelek a közgazdaságtanban és oktatásában. *Közgazdasági Szemle*. 60. 1. 47–63.
- Horváth Sándor (1998): Értékek és választások a közgazdasági gondolkodásban. *Replika*. 31–32. 95–97.

Ipar 4.0

Vállalkozói szellem és strukturális változások új digitális környezetben

[Devezas, T., Leitao, J., Sarygulov, A.: Industry 4.0 Entrepreneurship and Structural Change in the New Digital Landscape (Ipar 4.0 Vállalkozói szellem és strukturális változások új digitális környezetben). Springer International Publishing AG, Switzerland, 2017]

Kovács Brigitta¹

Industry 4.0 is a very important topic, as it transform not only production, but the whole business model of the companies. Information and communication technologies will merge with production. Products, machines and people will communicate with each other. This leads to much tighter vertical and horizontal integration. Cooperation between market participants will transform, macroeconomic environment will change and new political regulations will be necessary. The book contains 19 publications about structural changes, economic cycles, technological innovations and development of entrepreneurship regarding industry 4.0. It gives a good overview what a huge transformation process mean the implementation of the forth industrial revolution.

The book contains 426 pages divided into three parts:

- Part I — Structural Change & Cycles;
- Part II — Technological Change and
- Part III — Entrepreneurship Development.

---

¹ Kovács Brigitta: PHD Hallgató, Soproni Egyetem Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar, Széchenyi István Doktori Iskola, e-mail: brigi.kovacs@gmail.com

In the introduction the writers Devezas, T., Leitao, J., Sarygulov, A describe the way from the first till the fourth industrial revolution. They highlight how the term industry 4.0 developed and become popular topic. They express, that we are witness now the birth of a completely new socioeconomic paradigm, where people and real objects are linked with virtual objects via information networks in cyber-physical systems.

Part I contains six studies about technological and economic cycles. They describe long-term tendencies and point out that cycles not just connected to macroeconomic conditions, but rather structural characteristics of different industries.

In chapter Economic potential of breakthrough technologies and its social consequences describe Akaev, A. and Rudskoi, A. the nano-, bio-, information- and cognitive technologies (NBIC-technologies) and their potential contributions to economic growth and social impacts. They present an empirical research about NBRIC technologies in the US and its contribution to economic growth. They also highlight the connection of industry 4.0 with Kondratiev cycles².

In chapter Structural and technological stalemate in Eurozone: If this is the reality, what we can expect write Akaev, A., Ichkitidze, Y. and Sokolov, V about the slow economic growth in the last 10 years of the Eurozone, what is a result of structural and cyclical imbalances. The authors state, that since 2009 the Eurozone and the USA are facing with an unstable equilibrium under the influence of internal or external price shocks. They develop a nonlinear dynamics model to describe the development of this economic systems.

In chapter On the Asymmetry of Economic Cycles describe Sokolov, V., Devezas, T. and Rumyantseva, S the characteristics of asymmetric economic cycles of non-equilibrium processes. First they give a short overview of economic cycle theories. Than explain periodicity, amplitude and asymmetry of economic cycles basis empirical research of GDP dynamics of many countries. The authors state, that the causes of the financial instability are concentration of capital and lack of investment opportunities.

In part Modern trends in evaluation of macroeconomic structural changes

---

¹ In the 1920s Kondratiev discovered long cycles of economic growth with a 50 years duration. He outlined the relationship between the rising stage of these cycles with technical innovations.

Yevsikov, I., Korovin, K. and Sarygulov, A. explain the connection between structural changes of economy and cycles. They highlight that there always exist certain states in economic system, in which the volume of production (GDP) exceeds their empirical value. They introduce attractor theory, namely the use of proportionality factor and World-Mensch's nonlinear model, what can be used for monitoring of structural shifts.

In chapter Distribution and Clusters of Basic innovations the authors Bolotin, M. and Devezas, T. highlight the temporal distribution of basic innovations, which is the main driver of economic growth. They present the theory of random process of basic innovations. The main finding of their research is, that long-term changes of appearance of basic innovations occur less frequently than expected by the theory of long waves.

Ichkitidze, Y. writes in chapter "Financial instability under innovation development: reasons and regulation within the model of evolutionary process" about financial market instability and its impact on the real sector. He shows how financial markets create a destructive impulse under the economic growth slowdown and therefore affect the process of innovations diffusion. Main finding is, that the causes of financial instability are the capital concentration and the lack of investment opportunities, whereas the symptoms are financial bubbles and crises.

Part II contains seven studies, where the authors highlight the broad topic of technological changes like renewable energy, new materials, eco-efficiency and sustainability.

In chapter The challenges in the transition from fossil fuel to renewable energy Nyambuu, U. and Semmler, W. analyze the changes in energy technology. They express, that new energy technologies are required to ensure climate stability They study the costs and prices of fossil and renewable energy and its effect on stock markets and make a proposal how industrial policies can support phase out of fossil and phase in of renewable energy.

In chapter Racing to a renewable transition Thompson, W. and Zakhirova, L. write, that technological and economic growth needs relatively inexpensive energy. In the history those countries had strong power, which owned the source of primary energy. They ask the question, what will be the big source of energy in the future and which countries will own them.

In part Metal matrix/nanocarbons composites based on copper and aluminum the authors Tolochko, O., Michailov, V. and Rudskoi, A. search for new raw materials for Industry 4.0. They developed a new multifunctional

composite material, what includes aluminum and cooper. This new material can be successfully developed for industrial applications.

In chapter Additive Technologies – The basis of digital Custom Manufacturing Popovich, A., Sufiiarov, V. and Grigoriev, A. highlight the future customized production possibilities of 3D printing, what gives rise to a higher rate of automation, design freedom and shorter time-to-market. 3D printing is a key technology of Industry 4.0, what significantly change traditional way of production in terms of industrial mechanical equipment, assembly process, supply chains and parts design. They also present a 3D bioprinting solution of a hip prosthesis.

In chapter Private Astronautics and its role in space exploration the authors Zheleznyakov, A. and Korablev, V. write about the increasing possibilities of private astronautics activities. They describe the increasing potential of non-state financing development of space capabilities.

Grinin, L., Grinin, A. and Korotayev, A. write in chapter The MANBRIC-Technologies in the forthcoming technological revolution about a new technological invention. They define MANBRIC – technologies as a combination of medical, additive, nano-, bio-, info- and cogno-technologies. They analyse the relationship between economic cycles and technological revolution and assume that the Cybernetic Revolution will be interpreted as the fourth industrial revolution and with the sixth Kondratieff wave.

In the next chapter Global pattern in material consumption: an empirical study the authors Devezas, T., Vaz, A. and Magee, Ch. look for an answer to the question if it is possible to keep the global economy growing while simultaneously reducing material resources. They name it dematerialization or decoupling theory. They express that making progress towards a more sustainable economy requires a reduction in resource use at global level. They also highlight the effect of China's modernization in the past three decade to material consumption.

Part III contains six studies dealing with entrepreneurship in industry 4.0. This part describe market entry, exit and mobility determinants, possibilities of co-innovation, entrepreneurial networks as well as future of family businesses.

In chapter Challenges in Technology Entrepreneurship: managing inter-professional conflicts in biopharmaceutical enterprises writes Gurau, C. about conflicts between professional sub-cultures in knowledge organizations with different professional teams. He describes the different values, interests, requirements and visions of various professional groups, what can cause intra-

organizational conflicts. Gurau, C. analyses possible conflict management procedures in such situations with the help of Conflict Management Matrix.

Brumana, M., Cassia, L., Gamba, D. and Minola, T. write in chapter Perception Gaps in international corporate entrepreneurship: the role of knowledge transfer tool about knowledge sharing in industry 4.0. They analyse the impact of knowledge sharing on performance and identify perception gap between head office and subsidiary and highlight how negatively this effect the performance of subsidiaries and introduce a knowledge transfer tool to close the gap.

In chapter Family business and entrepreneurship: competencies and organizational behaviour write Cubico, S. at all about which competencies are relevant to success of family owned business. They study how these competences influence organizational behaviour and family dynamics and introduce challenges and problems of a family owned business over time of several generations.

In chapter Metrics for innovation and entrepreneurial networks Farinha, L. and Ferreira, J. write about the regional dynamics of academia-firms-local governments and civil society (Quadruple Helixes) based on innovations and its impact on regional competitiveness. They research how regional networking can stimulate knowledge and technology transfer and highlight how government can facilitate the establishment of such regional networks. They develop in their study the Regional Helix Scoreboard model, what identifies key performance indicators, which helps to measure collaboration regarding innovation.

Baptista, R. and Karaöz, M. research market selection in chapter Determinants and interdependence of firm entry, exit and mobility. They demonstrate the effect of industrial and regional diversification, unemployment and unit cost on entry, exit and mobility of the market. In their empirical study they identify that growing industries experience significant more entry, exits and changes of market shares.

In chapter Coopetition and co-innovation: Do manufacturing and service providers behave differently? research Pereira, D., Leitao, J. and Devezas, T. the possibilities for cooperation between firms regarding R&D. They study the determinants of firms' innovative behaviour and explain how policies can increase the number of co-innovative products and services and suggest that public policies should be guided towards the creation and consolidation of open innovation flows and towards fostering patenting strategies.

The book explains through many studies, what means new technologies and higher vertical and horizontal integration in Industry 4.0. I recommend the book to entrepreneur, scientists and students to broaden their knowledge about economic growth, cycles and imbalances as well as about technological changes and innovations. I also recommend the book to policy maker as it can help them to develop new regulation of industry, what consider eco-efficiency and sustainability.